

ahol a bűvös rajzot épp befejezte, ruganyosan tettekes mozgása és bátorságot sugárzó tekintete láttán nem marad kétségünk afelől, hogy vadászata most tényleg sikeresebb lesz, mint amilyen lenne a rajz nélkül. A nyilvánvaló tanulság: a mágia mint pszichológiai eszköz hatékonyabbá teszi a tevékenységet, vagyis művelőinek társadalmában hasznos szerepet tölt be. Nem csoda, hogy már szinte az emberi történelem kezdetén kialakult, sok helyen nagyjából egyformán, és fennmaradt sok ezer évig. És mi a helyzet a racionalitásával? Abból indultunk ki, hogy közvetlen, tudatos célját tekintve irracionális, mert nincs oksági viszony az állat lerajzolása és elejtése között, azaz nincs olyan mélyebb folyamat, amely az egyiket szükségszerűen összekötné a másikkal. Nos, ez valószínűleg igaz, ha csupán a vadászhoz képest külső folyamatokat vesszük figyelembe, vagyis ha a helyzetet úgy szemléljük, ahogy a törzsbeliek teheték annakidején. Csakhogy ez nem teljes leírása a helyzetnek, mert abba maga a vadász is beletartozik, összes aktuális testi és lelki tulajdonságával. Ő pedig a prédát annál nagyobb eséllyel ejti el, minél bizakodóbban és bátrabban hajt rá. Ha a mágikus aktus felerősíti ezeket a tulajdonságait, akkor megvan az oksági viszonyt definiáló mélyebb folyamat: annak a belső, lelki történésnek a folyamata, amely a rituális rajzolástól szükségszerűen vezet a vadász megnőtt el-tökéltségéhez és ezáltal nagyobb esélyű sikerességéhez. Semmi okunk kizárni az oksági viszonyok közül azokat, amelyek ilyen belső folyamattal értelmezhetők; ha pedig nem zárjuk ki, akkor a mágia, definíció szerint, racionális tevékenységnek bizonyul, mert létező oksági viszonyra támaszkodik.

Érezhető, hogy a mágia imént levezetett rációja azért egyvalamiben másféle, mint mondjuk egy gép megszerkesztéséé vagy javításáé. Az utóbbiak gyakorlója tudatosan használ fel létező oksági viszonyokat, míg a törzsi vadász nem; ő közben abban a hitben él, hogy mágiája révén természetfölötti lények segítségét nyeri el. A tudattalanul racionális tevékenység a tudatos

gondolkodás irracionálisán keresztül érvényesül. Sőt, ez az irracionális egyenesen feltétele annak, hogy érvényesüljön: ha a vadász egyszer csak rájönne, hogy sikere „csupán” saját önbátorításából fakad, nem pedig szellemlények segítségével, könnyen úgy zavarba jöhetne, hogy mágiája attól kezdve esetleg csődöt mondana. Mint az „Erik, a Viking” című börténfilm-ben, ahol Erik vezér a harchoz fejére terít egy varázskendőt, abban a hitben, hogy az láthatatlanná teszi; így kaszabol le egy hajónyi ellenséget, majd mikor utána felvilágosítják, hogy közben végig látható volt, az ijedtségtől elájul. Szerencsére a történelem hajnalán semmi esély nem volt arra, hogy a mágia valódi rációja kiderüljön, így aztán sok-sok nemzedéken át stabilan működhetett. Sikere pedig természetesen fenntartotta a benne rejlő irracionális tényezőt, a szellemhitet is; majd bolondok lettek volna kételkedni benne, mikor olyan jól bevált.

A mai parahit rációja

A parahitre vonatkozó felmérésekből nemcsak a már említett kapcsolat derül ki a mágikus ideációval, hanem számos más összefüggés is. (2,5) Például az, hogy a parahívók intellektuális képességei lényegében megegyeznek a nem hívők megfelelő képességeivel; egyáltalán, a világ megismerésére vonatkozó gondolati műveletekben nem mutatnak sajátos vonásokat. Annál inkább azokban, amelyek a világ érzelmi átélésére vonatkoznak. Az lesz a többiekénél nagyobb valószínűséggel parahívó, aki mind a pozitív, mind a negatív érzelmeket az átlagnál erősebben éli át, és aki úgy érzi, hogy élete folyását a valóságban kevésbé ő maga, inkább külső tényezők alakítják, pedig erős igénye van a vele törtéteknek, különösen pedig saját emberi kapcsolatainak aktív irányítására. Ezen kívül a parahit nem különül el az ember általános világképétől, hanem részét képezi a New Age néven összefoglalt szellemi áramlat ideológiájának. A New Age híveire tömören összefoglalva az jellemző, hogy szeretnének

egy áttekinthetőbb és spirituálisan egységesebb világban élni, amelyben felfogható és követhető értékrend érvényesül. A mai nyugati civilizáció alapvetően természettudományos világképét nem tartják kielégítőnek, és nem érzik otthon magukat a jelenlegi, a technika által uralt közegben; mely anyagi szempontból kényelmes ugyan, de számukra lelkiileg túl sivár. Aggódnak a Föld ökológiai állapotaért és ebből következően az egész emberiség jövőjéért, amit véleményük szerint elsősorban az anyagi jólétre orientált, a természetet és önmagunkat kizsákmányoló racionalizmus veszélyeztet. Nincs egységes elképzelésük arról, hogyan lehetne javítani a helyzeten, de rokonszenvvel fordulnak minden nem-anyagelvű, nem-technikai és nem-racionális világfelfogás felé, mint amilyet nyújtanak például a távol-keleti vallások és az európai okkultizmus ágazatai, az utóbbiak közül mind az ősiek (asztrológia, természetmágia, szellemi gyógyászat, jóslás stb.), mind a viszonylag újak (spiritizmus, teozófia, parapszichológia, bioenergetika stb.). Parahitük azért járul hozzá kiváltképp hatásosan egy érzelmileg kielégítő spirituális világkép fenntartásához, mert számukra a parahitűségek egy ilyen világkép kézzelfogható bizonyítékát képezik. Bármennyire vonzódnak ugyanis a valóság magasabb, szellemi szféráihoz, bizonyos mértékig elkerülhetetlenül hat rájuk a modern élet földhözragadt, „hiszem, ha látom” ténytisztelete.

Ez a parahittel megtámogatott, spirituális világkép ugyanazokat az előnyöket nyújtja, mint bármilyen világkép, amely az embert orientálni képes a mindennapok bonyolult helyzeteiben, és amelyet kellő érzelmi intenzitással át lehet élni. Egy ilyen világkép birtokában az ember éppúgy magabiztosabban viszonyul a környezetéhez, mint a szellemek segítségével bízó őskori vadász, vagy mint a láthatatlanság hitével felvértezett Erik vezér. A magabiztosság pedig azt eredményezi, hogy bármivel foglalkozik az ember, nagyobb eséllyel sikeres lesz. Ezen kívül van konkrét haszna is mindazon

helyzetekben, ahol egy áttekinthetetlen eseményrendszert látszólag meg tud ragadni egyszerű oksági viszonyokkal, mint amilyenek kiolvashatók például a horoszkópból vagy jóskártyából. Nyilván nem kell magyarázni: itt is megvan a mélyebb oksági folyamat, amelynek következtében a parahitűt elfogadhatjuk racionális viselkedésnek, még ha esetleg némelyik (vagy akár az összes) elhitt parahitűség nem is létezik, azaz irracionális maga a hit mint a viselkedés tudatos lelki megjelenése.

Ameddig egy világkép nem mond el lent kirívóan a gyakorlati tapasztalatnak – vagyis ameddig az ellentmondásokat hihető érvekkel ki lehet magyarázni –, addig a világkép fent vázolt előnyei akkor is érvényesülnek, ha az maga illúziókon alapul. Valószínűleg nem mindegy azonban, hogy mennyire éles és milyen gyakori ellentmondások bukkannak fel. Ebből a szempontból a mai New Age világképe hátrányban van a klasszikus vallások szintén spirituális világképeivel szemben. Azokban a természetfölötti régió gyakorlatilag teljesen elkülönül aktuális anyagi világunktól; csak szubjektíven tapasztalható meg, létezését objektíven ellenőrizni nem lehet. Gyerekségnek éreznék például, hogy valaki az égen távcsővel angyalokat keresgél. Így a vallásokban érvényesül egy beépített immunitás a szellemi és az anyagi világ esetleges ütközéseivel szemben. A parahitűségek nagy része viszont épp azért népszerű, mert konkrét anyagi következménye van: lehet számítani a jósolt események bekövetkezésére, a meghajló kanalat a tévé képernyőjén közelről látjuk, a radiesztéta kezében látványosan beleng a „lengyel pálcá”, és így tovább. Ha aztán a jóslat ne adj Isten nem válik be, ha egy bűvész megcsinálja bevallottan trükkkel Uri Geller mutatványait, vagy ha egy lakásban tíz pálcás ember tíz különböző vízérhálózatot talál, akkor néhány New Age-szimpatizáns gondolkodóba esik, és fennáll a veszély, hogy elmegy a kedve a különben pedig vonzónak érzett eszmerendszertől. Az persze már ízlés dolga, hogy ez jó vagy rossz...

Irodalom

(1) Thalbourne, M. A. et al. (1997): Transliminality: Its nature and correlates. *Journal of the American Society for Psychical Research*, 91. 305–331.

(2) Irwin, H. (1993): Belief in the paranormal: A review of the empirical literature. *Journal of the American Society for Psychical Research*, 87. 1–39.

(3) Vigotszkij, L. Sz. (1971): *A magasabb pszichikus funkciók fejlődése*. Gondolat Kiadó.

(4) Kolin P. (1976): Vallási funkciók és pszichikus funkciók. A mágia mint kollektív pszichológiai eszköz. *Magyar Filozófiai Szemle*, 3.

(5) Felmérés parajelenségekről. *Az AION Alapítvány tájékoztató füzetei*, 2. <http://www.ps.elte.hu/~aion/cikkek/>

Vassy Zoltán

Babonás-mágikus eszmék az élettudományok történetében

A középkor természetfölötti erőkbe vetett hittel telített embere számára a titokzatos égi jelekkel egy időben előforduló természeti katasztrófák és gyilkos háborúk keltette rettegés, járványosan pusztító betegségek, illetve az ezek nyomán jelentkező lázálmodok gyötrelmei erősítették azt a ma már oly könnyen elítélhető démonhitet, amely a babyloniaiak, médek, perzsák vallásából a Bibliába, majd a sztoikusok és neoplatonikusok tanításaiból új erősítést nyerve – Szt. Ágoston „Civitas diaboli” című fejtegetései révén – a keresztény vallásba is behatolt.

Az ördög, a vámpír, a kísértet a középkori ember hiedelemvilágában valósággá vált. Tudták, hogy a Sátán kísértésbe hozza az embert, hogy hatalmába kerítse a lelkét. A középkor emberének hitvilágában az ördög szellem, amely bármikor tetszése szerinti alakot ölthet. Gyakran jelenik meg állat képében. Egér alakjában például már az özönvízen hajózó Noé bárkáját is meg akarta fúrni, hogy elsüllyessze azt. Biztosra vették, hogy az ördög – tetszése szerint – fekete kutya, fekete macska, fekete ló, veszett farkas mellett fekete kakas, bakkecske és más állat alakját is bármikor magára öltheti.

A démonológiai irodalom művelésében előkelő helyet foglaltak el az egyházatyák, akik – mint például Origenes – meg voltak győződve arról, hogy a járványos betegségeket a Sátán idézi elő. A monstroomok (szörnyszülöttek) Szt. Ágoston szerint az ördög művei: a Gonosz így akar gúnyt űzni a Teremtő hatalmából. Máskor az idegen faj egyedével folytatott fajtalankodás kár-

hozatos gyümölcsének tartották a szerencsétlen csodaszülöttet. Azokat a szerencsétleneket, akiken tűzfoltot, anyajegyvet, foltot vagy érzéketlen bőrtületet találtak, az ördög stigmatizáltjainak tekintették.

A 11. században már az ördögök különféle fajtáiról, rendjeiről is tudtak, és jól ismerték az egész pokoli hierarchiát. Távol-tartásukra, kiűzésükre szolgált az exorcizmus, a talizmánok, amulettok, betegséghárító varázsigék. A vallásos miszticizmus, az aszkézis, a látomások, a lidérces álmok gyötrelmei ma már jól értelmezhetők a lázas betegségek és a nagyon gyakori anyarozs-mérgezés (ergotizmus) kísérő tüneteként, abban a korban azonban a természetfölötti erők feletti uralmat sokan nem az Isten kegyelmétől, a Megváltó megbocsátó szeretetétől, a Szentlélekkel való teozofikus egyesüléstől, nem is a Szűzanya vagy a szent patrónusok közbenjárásától, még csak nem is a kabbala számmisztikába rejtett varázserejű hatalmától remélték elnyer- ni, hanem – misztikus hajlamaikat követve

– a Sátán vagy a pokol más hatalmasságainak szövetségét keresték. Eksztatikus rajongásuknak tehát nem a mértéke, hanem csupán az előjele változott meg, ezáltal az Isten és a Mennysország helyébe a Sátán és a pokol fogalma került.

A varázslást és a mágiát egyébként már a „Codex Justinianus” is tiltotta, sőt *Konstantinus* császár (317–361) halálbüntetéssel sújtotta. A keresztény egyház különösen a Karolingok után hirdetett harcot a pogány babonáság ellen, főként az után, hogy *Aquinói Szt. Tamás* a varázslókat mint az ördög cimboráit eretneknek nyilvánította.

Mielőtt tovább lépnénk, szükséges lenne definiálnunk a babona kifejezést. A szó maga tévhitet jelent, pontos körülhatárolása mégis nehéz, mert koronként más és más minősült tévhitnek. Ez oda vezetett, hogy egyszer vallásellenesség, máskor tudományellenesség gyanújába keveredett, aki a babonáság ellen fellépett. Megkísérelték babonának minősíteni azokat a vélekedéseket, amelyek a kor vallásos tanításaival vagy tudományos ismereteivel összeegyeztethetetlenek. Ezen az alapon azonban *Galileinek* vissza kellett vonnia tanítását a Föld mozgásáról; *Darwin* tanításai egyházi átok alákerültek; *Semmelweist* kortársainak gúnykacaja kísérte elmeegógyintézetbe, és ősnemzést cáfoló tanításai következtében *Pasteur* is szembe került Egyházával, melynek pedig hű fia volt. Tudjuk, hogy a tudomány haladása sorra cáfolta és cáfolja ma is a régebbi korok tudományának sarkigazságait. Ennek alapján a babonát – mai felfogásunk szerint – olyan tévhitnek nevezhetjük, amely a tudomány felfogásával ellenkezik, ennek ellenére tovább él.

A tudomány, a vallás, a filozófia egyaránt elméleti és gyakorlati részből áll. A tudomány igazságai kísérletekben bizonyíthatók, logikailag levezethetők. A vallás apriorisztikusan feltételezett örök erőbe vetett hit, ebből mint örök princípiumból vezethetők le azok az igazságok, amelyek a vallásos világnézetet alkotják. A filozófia tudományos igazságokból indul ki s a gondolkodás révén, a logika törvényei szerint alakítja ki a világegyetemet egysé-

gesen átfogó világnézetet. A tudomány, a vallás és a filozófia igazságaival szemben álló titkos tudományok elméleti hiedelemvilágát nevezzük babonának, míg e tévtanok gyakorlati részét mágia címszó alatt foglaljuk össze.

Az eddig elmondottak alapján nem szorul bővebb magyarázatra, hogy a mágia áltudomány. A természet törvényeinek helyes felismerésére épülő racionális ismeretek rendszeréként elfogadott valódi tudománnyal ellentétben a mágia helytelen, téves felismerésre épül, ebből következik, hogy törvényei áltörvények, igazságai áligazságok. Felfogása szerint ugyanis a természet működésében két törvény érvényesül: a hasonlóság és az érintkezés törvénye. Ezek ismeretében – a mágia híveinek elképzelése szerint – megfelelő eljárások segítségével az ember tetszése szerint befolyásolhatja, sőt irányíthatja a természet folyamatait. Ezért ajánlott már *Plinius* a máj megbetegedései ellen farkas- vagy szármáját, a lép megbetegedései ellen nyers kutyalépet, vagy marhalépet, húgyhólyag-bántalmak ellen juh-húgyhólyag hamuját gyógyszerként.

A mágia pozitív formája a varázslás, amelynek célja, hogy a kívánt eseményt előidézzék; negatív formája a tabu, ez a nemkívánatos esemény elhárítását szolgálja.

A mágikus hiedelemben nincs természetfölötti erő: nincs Isten, nincsenek szellemek, ezért képes a mágia a tudományos látszatát kelteni. „Magia est pars practica scientiae naturalis” – hirdeti a mágia tanítása, melynek alaptétele, hogy a természetben rend és egyformaság uralkodik. Erre épülnek a szimpatikus mágia vélekedései, amelyek szerint a természetben az egyik esemény – bármiféle „felsőbb”, vagy külső beavatkozás nélkül – törvényszerűen követi a másikat. Ezen az alapon a szimpatikus mágiának két formáját különböztetik meg, egyik a hasonlóság törvényén alapuló homeopátiás mágia, másik a kapcsolat törvénye szerint működő átviteli mágia.

A homeopátia törvényéből a varázsló azt a téves következtetést vonja le, hogy bármely kívánt hatást elérhet pusztán a

cselekmény (jelenség) utánzásával. A similia similibus elve a gyógyászatban is megjelent. A conjunctio elve alapján álló transzplantációs mágia felfogása szerint a varázsló azt hiszi, hogy azt a hatást, amelyet például valamely tárgyon vagy élőlényen előidézett, „át tudja vinni” mindazokra az élő vagy élettelen dolgokra, amelyek e tárggyal vagy lényel kapcsolatban állnak. Így kívántak transzplantálni még „betegségeket” (vakságot, fájdalmat, sárgaságot, meddőséget stb.) is állatokra, fákra, sírköre stb. A varázsló ugyanis „tudja”, hogy azok az elvek, amelyek szerint ő művészete gyakorlása során eljár, a Világmindenségben egyetemes érvényűek. „Mindent birtokolhatsz, amilyen alakot, lakóhelyet vagy teljesítményt csak kívánsz magadnak. A közönséges élőlények képességei ugyanis alá vannak vetve a természet általános törvényeinek, Te azonban – ha már nem kötnek ezek a korlátok – tetszésed szerint alkothatsz magadnak új világot” – hirdeti a természetes mágia (magia naturalis) alaptörvénye. Az elmondottakból világosan látszik, hogy a mágia a Természet törvényeinek félreismerésén és félremagyarázásán alapuló téveszme-rendszer.

A törzsi társadalmak varázslói, az ókor bűvészei, szemfényvesztői és mágusai a mágiának mint művészetnek csupán a gyakorlati módszereit, látványos mutatványait ismerték. A bűvész számára a mágia mindig művészet volt, de sohasem vált tudománnyá. Alapvető változás következett be akkor, amikor – pontosan 1460-ban – egy macedóniai szerzetes a mágia tanításainak mindaddig csak titkos híresztelésekből ismert és ‚Corpus Hermeticum’-ként emlegetett, legendáshírű, ám addig nem létezőnek tekintett gyűjteményével megjelent Firenzében, és a különleges görög kéziratokat átnyújtotta a törökök által elfoglalt Konstantinápolyból Itáliába menekült tudósokat udvarába hívó *Medici Cosimónak*, a Firenzei Köztársaság felvirágoztatójának. Az Itáliába menekített *Platon*-kéziratok után ezáltal a híres ‚Corpus Hermeticum’ is a Mediciek birtokába került.

A kézirat természetesen lázba hozta Cosimót és át is adta azt az udvarában működő tudós orvosnak, *Marsilio Ficinonak*, megbízva őt azzal, hogy – Platon műveinek fordítása helyett – tüstént lásson hozzá a ‚Corpus Hermeticum’ görögről latinra fordításához. Úgy vélte ugyanis, hogy olyan különleges ősi iratok birtokába jutott, amelyek a Thot egyiptomi istennel azonosított és *Mózes* idejében a Földön járt *Hermes Trismegistostól* származnak. Ficino is az ősi bölcsesség, a theologia prisca forrását vélte megtalálni az iratokban és azokat *Zarathustra*, *Orpheus*, *Pythagoras* és *Platon* írásaihoz hasonló alapvető, legfontosabb forrásmunkaként kezelte. Hosszú évszázadok teltek el, mire az asztrológiát, mágikus ásvány-, növény- és állattant, talizmánmágiát és más okkult tudományokat magába foglaló írásműről kiderült, hogy egyiptomi, óhéber és perzsa eredetű, gnosztikus, platonikus, sztoikus és más tanítások zagyva keverékét tartalmazó közönséges hamisítvány. Ficino azonban ezt még nem is sejtette, ezért a több részből összetett művet latin nyelven ‚Pimander’ cím alatt egyesítve, mindazon titkos tudományok forrásává tette, amelyekért később egységesen a középkort tették felelőssé.

A ‚Pimander’ szerint az ember isteni eredetű és közvetlen rokonságban áll a csillagvilág démonjaival. Valójában mágikus erővel rendelkezik, ám ennek alkalmazását csak a beavatottak ismerhetik. „Tedd magad istenné” – parancsolja a ‚Pimander’. „Parancsold a lelkednek, hogy vigyen Indiába, és hamarabb odaérsz, mint ahogy kimondtad”. „Parancsold a lelkednek, hogy szelje át az óceánt, és alig mondtad ki, már túl is leszel rajta”. „Parancsold a lelkednek, hogy vigyen a Mennybe, és nincs szükséged szárnyakra: sem a Nap tüze, sem a levegő, sem a Mennyek forgása, egyetlen égitest sem akadályozhat meg abban”. A mágikus hatalommal felruházott embernek nincs szüksége orvosra: csak parancsolja a betegnek – embernek, állatnak, növénynek egyaránt –, hogy gyógyuljon meg, és az menten meggyógyul. Főleg ezért gyógyszereket keresni, mütéti eljárásokat